

مجله مطالعات ایرانی اسلامی
شاپا چاپی ۲۳۲۲-۲۸۹۱
شاپا الکترونیکی ۲۷۱۷-۲۹۶۱
دوره ۹، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۸، صفحه ۶۴-۷۳.
سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

دکتر محمد علی ربانی

رایزن فرهنگی

جمهوری اسلامی ایران

درهند

وضعیت زبان فارسی در هندوستان

هندوستان سرزمینی است که در طول تاریخ به جهت جاذبه های فرهنگی، طبیعی و اقتصادی و سیاسی، همواره شاهد مهاجرت های اقوام و گروه های متعدد و مختلف بوده است . این مهاجرت ها همواره تأثیری بسزا بر فرهنگ این سرزمین نهاده اند و موجبات تنوع فرهنگی را در این سرزمین فراهم کرده اند.

ارتباط ایرانیان با هند موضوعی انکار ناپذیر است. چنانکه دانسته است ایرانیان از دیرباز با سرزمین هند آشنایی داشته اند. منابع متنوع و مطالعات فراوانی در تایید این مدعا موجود است که از میان آنها منابعی چون شاهنامه فردوسی، تاریخ فرشته و التفهیم و تحقیق مالهند و صدها اثر ارزشمند دیگری موجود است که این ارتباط تنگاتنگ را آشکار می‌کند. بیشتر این منابع اثبات می‌کنند که تصویر پر جاذبه ای از هند در ذهن مهاجران وجود داشته است. به روایت منابع برزویه طیب به همراه هیأتی از پادشاهی ساسانی برای بدست آوردن اکسیر حیات به هند رفت و گرچه به آن دست نیافت اما اثر ارزشمند کلیله و دمنه موسوم به پانجاتترا را به ایران آورد. این اثر بارها به فارسی و سایر زبانها ترجمه شد. برگردان این اثر از سانسکریت به پهلوی و از پهلوی به زبان عربی و نیز به فارسی منثور و منظوم توسط ایرانیان نه تنها در حیات فکری و فرهنگی ایرانیان تأثیر خود را بر جای گذاشت بلکه در معرفی فرهنگ هندیان به جهانیان نیز نقش عمده ای را ایفا نمود.

بی گمان یکی از موضوعاتی که در جذب مهاجران به سرزمین هند تأثیر بسیار داشته است، عناصر عرفانی و معنوی مردم این سرزمین بود که مبتنی بر شیوه های تفکرات فلسفی آن ها بوده است. این عناصر فکری به ویژه خودداری از کینه ورزی، خشونت و آزار دیگران نه تنها در جذب و جلب مهاجران به هند نقش اساسی داشته است، بلکه مرحله سازگاری اجتماعی و فرهنگ پذیری را تسهیل و ظرفیت ایشان را نیز در تأثیرپذیری متقابل فرهنگی آسانتر می‌کرد. با ورود اسلام به هند تغییرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی وسیعی در آنجا پدیدار شد. حمله سلطان محمود غزنوی و تشکیل حکومت سلسله های مسلمانان از سال ۶۰۲-۹۳۲ ق که بیش از ۳ قرن به طول انجامید، سبب شد شخصیت های بزرگ

عرفانی به هند مهاجرت کنند و علاوه بر تأثیرات شگرفی که در آن سرزمین ایجاد کردند، زمینه های مناسبی برای مهاجرت و سفر عده ای از اربابان فضل و هنر و ادب را نیز فراهم کنند

این مهاجرت ها با تأسیس سلسله تیموریان هند در ۹۳۳ ق و حکومت جانشینانش به اوج خود رسید. بر اساس تذکره ها و منابع تاریخی بیش از ۷۴۵ نفر از شعرا به دلایل مختلفی به قلمرو گورکانیان هند و دکن مهاجرت کردند که رونق شعر فارسی را در هند در پی داشت. دوره فرمانروایی مغول در هند با عهد شاهان صفویه در ایران همزمان و معاصر بوده است. پیوند های فرهنگی بین دو کشور متمدن و همسایه هند و ایران که از گذشته های دور وجود داشت، در این مدت به گسترش و رشد همه جانبه منجر شد و به یک رابطه قوی و محکم و دامنه دار زبانی و ادبی و فکری انجامید که تجلی آن در صدها اثر نفیس و گران بهای زبان فارسی به چشم می خورد. در عهد شاهنشاهی اکبر در هند که با سلاطین صفوی مخصوصا شاه عباس روابط برادرانه و ویژه داشت، زبان و ادب فارسی رونق تازه به خود گرفت. جذابیت های شعر و ادبیات سبک هندی که در این دوره رواج یافته بود و همسانی هایی که در سایر شاخه های هنری و فرهنگی از آن زمان بین هنرمندان، پیدا شده بود، عامل شکل گیری تحقیقات بسیاری در زمینه های گوناگون در این دوره شد. تنوع این تحقیقات با رویکردها و موضوعات گوناگون، شاهدی است بر این مدعا که چگونه در این روزگار، زمینه مشترک در ابعاد گوناگون فرهنگی اعم از هنر و اندیشه بین ایرانیان و هندیان ایجاد شد. یکی از مهم ترین عواملی که به صورت علمی به بررسی وجوه این اشتراکات فرهنگی و ادبی می پردازد؛ برگزاری همایش های ادبی گوناگون در ایران و به ویژه در هند است، که یکی از بهترین آن ها، همایش سالانه مرکز تحقیقات زبان فارسی دانشگاه اسلامی علیگر است

که به همت پروفسور خانم آذرمیدخت صفوی، برگزار می گردد و یکی از عرصه های مهم و جدی در پرداختن به زبان و ادبیات فارسی در خارج از مرزهای جغرافیایی ایران است.

زبان فارسی که زمانی در دوره ای ۷۰۰ ساله زبان رسمی و اداری هندوستان بوده، اکنون آن گونه که شایسته است جایگاه مناسبی در کشور پهناور و فرهنگ دوست هندوستان ندارد و باید برای آن چاره اندیشی شود.

مطابق تواریخ موجود زبان فارسی اگر نگوئیم زبان اول اما زبان مسلط علمی و ادبی هندوستان بوده است. و چنان در این سرزمین نفوذ و جذابیت داشته است که می توان آثار پرشماری را در زمره میراث مشترک ادب فارسی در هند برشمرد برای نمونه در دوره سلطنت اکبر خیلی از آثار ادبی و تاریخی هندوها به زبان فارسی ترجمه شد و حتی کتاب رامایانا (کتاب مقدس هندوها) همانند شاهنامه فردوسی به فارسی ترجمه منظوم شد.

سوگمندانه باید معترف شد با وجود این سابقه درخشان زبان فارسی در هندوستان اکنون شاهد روند نزولی آن در این سرزمین هستیم گرچه شیب آن کُند است لیکن چیزی از نگرانی فرهنگی نمی کاهد و احتمالاً به دلیل کُندی روند آن کسی آنرا احساس نمی کند اما ادامه این روند می تواند غیرقابل جبران باشد.

تاریخچه و آسیب شناسی زبان فارسی در هند

مطابق منابع تاریخی و نظر به اینکه ورود اسلام به هند از جانب ایران و دروازه های سند و مکران بوده است و البته راه دریایی از جنوب هم بر کسی پوشیده نیست و مهاجرت نیز مزید بر علت بوده است، زبان فارسی به سرعت در هندوستان گسترش یافته است.

در میان ادوار درخشان حضور ادب ایرانی در هند دوره گورکانیان دوره ای شگرف و بی بدیل است. در دوران سلطنت فرمانروایان گورکانی، با وجود آنکه آنها ترک تبار بودند اما زبان فارسی را به عنوان زبان اصلی حکومت و زبان ادبی و اداری برگزیدند و همه مکاتبات اداری در آن زمان در هندوستان به زبان فارسی صورت می گرفت.

به همین علت می توان ادعا کرد آثار زبان فارسی در اقصی نقاط کشور پهناور هندوستان به مراتب بیشتر از آنچه در کشور فارسی زبان ایران است، می باشد.

مطابق اقوال موجود، دلیل علاقه بسیار زیاد حاکمان گورکانی خصوصا از زمان همایون شاه، مدت طولانی حدود ۱۰ سالی بود که وی در دربار پادشاهان صفوی در ایران زندگی کرده بود و بدین طریق به زبان فارسی و آثار فرهنگی و هنری زبان فارسی واقف گردید.

در گذشته زبان فارسی در هندوستان زبان دربار و ادیبان بودریا، اما در میان عامه مردم رواج نداشت؛ به همین دلیل با توجه به نیاز جامعه به یک زبان عامی، زبان اردو با تلفیق زبان هندی و فارسی بوجود آمد اما هرگز از شکوه زبان فارسی در هندوستان کاسته نشد.

در زمان تسلط انگلیس بر هندوستان گرچه زبان انگلیسی به عنوان زبان اداری این کشور جایگزین زبان فارسی شد، اما دانشکده ها و کرسی های متعدد آموزش زبان فارسی در دانشگاهها و مراکز علمی هند ایجاد گردید که برخی از آنها کماکان فعالند.

در کنار فعالان عرصه گسترش زبا فارسی، "سر ویلیام جونز" با جمع آوری آثار زبان فارسی و مطالعه آن، دانشکده ای را مختص آموزش زبان فارسی در کلکته تاسیس کرد.

اما اتفاق ناگواری که در این دوره رخ داد منزوی شدن شعرا و ادیبان فارسی سرا و پارسی گوی بود که به تدریج این گروه در جامعه هندوستان به حاشیه رانده شدند و شعرا و ادیبان فارسی گوی همچون "غالب دهلوی" با فقر و تنگدستی زندگی کردند و از دنیا رفتند.

در حال حاضر اگرچه زبان فارسی در تعداد زیادی از دانشگاهها و دانشکده های های هندوستان تدریس می شود اما با توجه به جمعیت فراوان علاقه مندان و ظرفیت های زیاد فرهنگی و تاریخی این کشور، آنگونه که باید زبان فارسی در هندوستان رشد نکرده و بلکه با افول تدریجی همراه بوده است.

بی توجهی مسئولان فرهنگی به ضرورت ترویج زبان فارسی در هندوستان موجب شده دسترسی به منابع آموزشی زبان فارسی در این کشور با دشواری زیادی همراه شود و به همین علت دانشگاههای هند به فراخور وضعیت خود منابع آموزشی را جمع آوری و تدریس می کنند و در این زمینه در دانشگاهها

وحدت رویه وجود ندارد که این نکته لطمات زیادی را به روند آموزش زبان فارسی در این کشور پهناور وارد کرده است.

برای درک اهمیت زبان فارسی در هند باید گفت این شبه قاره عظیم با جمعیت بیش از یک میلیارد و دویست میلیون نفر دومین کشور پرجمعیت جهان است که ۷۰۰ سال زبان فارسی در تاریخ گذشته آن زبان رسمی و اداری هند بوده و اشتراکات فرهنگی و تاریخی فراوانی میان ایران و هند وجود دارد.

علاوه بر این بیش از دویست میلیون مسلمان در هندوستان زندگی می کنند که زبان رایج آنها زبان اردو است زبانی که حدود ۴۰ درصد لغات و کلمات آن با زبان فارسی مشترک است.

ایالت اتارپرداش هند یکی از ۲۲ ایالت این کشور است که حدود دویست میلیون نفر جمعیت دارد و بخش عظیمی از جمعیت آنجا مسلمان هستند و به زبان اردو تکلم می کنند.

از نکات قابل تامل درباره افول جایگاه زبان فارسی در هند اینکه در برخی دانشگاههای این کشور که در گذشته بخش مستقل زبان فارسی داشتند اکنون بخش زبان فارسی به علت کاهش ظرفیت دانشجو به زیربخش زبان های دیگر همچون اردو و عربی تبدیل شده است و این روند ادامه دار زنگ خطری برای علاقه مندان به فرهنگ و زبان فارسی در هندوستان است.

این درحالی است که دولت هندوستان بودجه های خوبی را برای توسعه زبان های خارجی در این کشور در نظر گرفته است. اما مسئولان فرهنگی کشورمان آنگونه که باید از فرصت ها و ظرفیت هایی که برای توسعه زبان شیرین فارسی در هندوستان وجود دارد بهره نبرده اند.

در حال حاضر تقاضاهای زیادی در دانشگاههای هندوستان برای اعزام استادان زبان فارسی و منابع آموزشی از ایران به این کشور وجود دارد اما هنوز به این درخواست ها پاسخ مناسب داده نشده است. استادان معاصر گرچه تلاش های فراوانی برای گسترش زبان فارسی کرده اند اما آنگونه که باید بر تاریخ، فرهنگ، تمدن و هنر فارسی تسلط کافی ندارند و ادامه این روند، افول زبان فارسی در این کشور را تشدید خواهد کرد.

بر اساس آخرین آمار موجود در حال حاضر ۳۲ دانشگاه در هندوستان دارای گروه زبان فارسی هستند که از این تعداد در ۱۴ دانشگاه گروه زبان فارسی مستقل و در مابقی زبان فارسی با گروه زبان های اردو، عربی و یا مطالعات اسلامی مشترک است.

همچنین ۳۱ دانشکده در هند دارای گروه زبان فارسی است که از این تعداد ۲۰ دانشکده، گروه زبان فارسی مستقل دارد و در مابقی زبان فارسی با گروههای دیگر مشترک است.

علاوه بر این ۵ موسسه تحقیقاتی زبان فارسی در هندوستان وجود دارد که یک مرکز به صورت مستقل و مابقی با سایر زبان ها به صورت مشترک فعالیت می کنند.

وضعیت زبان فارسی در هندوستان امجد علی ربانی

در حال حاضر حدود ۱۷۴ استاد زبان فارسی در هند فعالیت رسمی دارند و احتمال می رود استادان دیگری نیز به طور غیر رسمی در مراکز آموزشی فعالیت داشته باشند.

دانشگاههای علیگر، دهلی، جواهر لعل نهرو، جامعه ملیه اسلامی، کشمیر، لکنو، بنارس، پتنا، بوپال، عثمانیه، بمبئی، گوهاتی، بی آرامبیدکر (مظفرنگر) و دانشگاه مگد، دانشگاههایی هستند که در هندوستان گروه فارسی مستقل دارند.

مراکز تحقیقات زبان فارسی نیز در دانشگاههای علیگر، مولانا آزاد، پتنا، مالیر کوتلا و احمدآباد، فعالیت دارند.

با این وجود هنوز آمار دقیقی از تعداد مراکز آموزش زبان فارسی در هندوستان وجود ندارد.

آنچه اکنون بیش از هرچیز ضروری به نظر می رسد اهمیت برنامه ریزی بلند مدت برای بسط و گسترش آموزش زبان فارسی در شبه قاره هندوستان است که دوره ۷۰۰ ساله شکوه زبان فارسی را در تاریخ خود دارد و هنوز میلیون ها نفر هندی مشتاق فراگیری این زبان شیرین و جذاب هستند.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

وضعیت زبان فارسی در هندوستان امجد علی ربانی

هنوز بسیاری از شعرای هند از سبک شعرای فارسی گوی ایران پیروی می کنند و نام هایی همچون سعدی و فردوسی هند بر شعرا و ادیبان خود می نهند و این اقبال و علاقه مندی وافر مردم هندوستان به زبان فارسی، فرصت مناسبی برای مسئولان فرهنگی کشورمان است تا توجه و برنامه ریزی دقیق تری برای توسعه فرهنگ و زبان فارسی در شبه قاره داشته باشند.

